

СУДОВІ ВИТРАТИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду та одержання судового захисту і може розглядатися як установлений законодавством обмеження доступності правосуддя. Разом з тим, якщо розмір судових витрат є розумним, то наведений інститут виступає своєрідним бар'єром, який втримує особу від необгрунтованого звернення до суду.

Постановка проблеми. У період становлення правової держави проблема інституту судових витрат у цивільному судочинстві досить актуальна, оскільки питання пов'язані з розвитком цього інституту безпосередньо впливають на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту, а отже, і потреба в подальшому їх науковому осмисленні не тільки збереглася, але й значно посилилась.

Інститут судових витрат, як і сам цивільний процес, є динамічним, мінливим явищем. Залежно від різних чинників – соціальних, економічних, політичних він постійно змінюється, адаптуючись до реалій сьогодення. Підтвердження цього факту – історія розвитку та становлення держави і права з існуючими на різних історичних етапах теоріями про форму судових витрат, концептуальними підходами пізнання цього важливого процесуального інституту. І це закономірно, оскільки в умовах розпочатої перебудови держави на нових сутнісних началах зростало усвідомлення важливості, значущості вирішення питання про найбільш ефективні форми та види судових витрат.

Ступінь наукової розробки проблеми. Цим питанням у науці цивільного процесу завжди приділялась дуже велика увага, про що свідчать роботи таких вчених як: А.Т. Боннер, М.М. Бородин, М.Х. Вафин, Р.Є. Гукасян, В.А. Кройтор, В.В. Комаров, В.К. Пучинський, та ін. Окремим аспектам цієї проблеми приділяли увагу і ряд дореволюційних авторів: Д.І. Азаревич, Є.В. Васьковський, І.Є. Енгельман, К.І. Малишев.

Наукові дослідження в цій сфері особливо потрібні тепер, коли сформовано законодавчу базу для вирішення головних проблем інституту судових витрат. Але практика її застосування висвітлила проблемні питання дієвості й ефективності окремих норм, що ускладнює розв'язання проблем, які розглядаються.

Мета даної статті – дослідження основних термінів; аналіз того, як змінювалися погляди науковців різних історичних періодів на питання судових витрат; з'ясування факторів, що впливають на встановлення тих чи інших видів судових витрат;

аналіз вітчизняного законодавства, що врегульовує відносини з приводу встановлення, розподілу чи звільнення від сплати судових витрат.

Виклад основного матеріалу. Інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду та отримання судового захисту й може розглядатися як установлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Разом з тим, якщо розмір судових витрат розумний, то наведений інститут виступає своєрідним «фільтром», який утримує від необгрунтованого звернення особи до суду. На підтвердження цього доцільно навести Рекомендації відносно шляхів полегшення доступу до правосуддя № R (81)7, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р., відповідно до яких прийняття справи до провадження не повинно зумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні стосовно справи, яка розглядається. У тій мірі, в якій судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх треба по можливості скоротити або анулювати [25, с.75].

У законотворчій практиці європейських країн спостерігається дві основні тенденції щодо інституту судових витрат: відповідно до першої частини судових витрат сплачується авансом при зверненні до суду, відповідно до другої – судові витрати або взагалі не сплачуються, або сплачуються стороною, проти якої постановлене рішення, після закінчення розгляду справи. Як приклад, новий ЦПК Франції відмовився від необхідності сплати судових витрат при зверненні до суду.

При вирішенні питання щодо сплати судового збору не можна залишити поза увагою вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, згідно з якою кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав і обов'язків цивільного характеру [16, с.708].

З цього приводу прецедентними є рішення Європейського суду з прав людини у справах «Осман

проти Сполученого королівства» від 28.10.1998 р. та «Креуз проти Польщі» від 19 червня 2001 р.

У вказаних Рішеннях зазначено, що право на суд не є абсолютним. Воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави.

Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод не містить положень стосовно того, чи буде виступати порушенням права на справедливий судовий розгляд необхідність сплати при зверненні до суду судових витрат. Європейський суд з прав людини виходить з того, що положення п.1 ст. 6 Конвенції про права людини й основоположних свобод не означає беззастережного права на безкоштовне провадження у цивільних справах. Вимога сплати зборів у зв'язку з поданням позовів сама по собі не може вважатися обмеженням права доступу до суду. Однак Суд наголошує, що сума зборів, призначена у світлі конкретних обставин, включаючи спроможність заявника її сплатити та стадію, на якій перебував розгляд справи на той момент, коли обмеження було накладено, є важливими чинниками при визначенні того, скористалася ця особа своїм правом доступу до суду чи ні [4, с.113].

Природа судових витрат в науці цивільного процесуального права визначається по-різному. Так, ряд учених під судовими витратами розуміють витрати, що несуть особи, які беруть участь у розгляді справи, у зв'язку з розглядом та вирішенням цивільної справи [21, с.140-141]. Інші вчені судовими витратами називають витрати держави на здійснення правосуддя [38, с.14], що покладаються на сторони, треті особи з самостійними вимогами і заявників у справах окремого провадження з метою їх часткової компенсації [17, с.3], спонукання до добровільного виконання обов'язків і попередження необґрунтованих звернень до суду.

Решетнікова І.В. зазначає, що судові витрати можна розглядати як грошову суму, що сплачується вказаними в законі особами у зв'язку з провадженням цивільної справи у суді [20, с.193]. Шокуєва Е.М. пропонує під судовими витратами у цивільному судочинстві розуміти витрати, покладені на бюджет, а також на осіб, які беруть участь у справі, з приводу і у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи в суді загальної юрисдикції і мировими суддями, з метою компенсації витрат на правосуддя і попередження необґрунтованих звернень до суду. В науці цивільного процесуального права виділяють такі функції інституту судових витрат: матеріальне забезпечення цивільного судочинства шляхом

часткового залучення фінансових коштів осіб, які беруть участь у справі; відшкодування витрат, пов'язаних з розглядом справи, учасникам процесу; вплив на процесуальну поведінку учасників процесу; стимулювання добровільного виконання процесуальних обов'язків; існування судових витрат покликане дисциплінувати громадян, юридичних осіб, запобігаючи тим появі необґрунтованих позовних вимог; запобігання неправомірній та недобросовісній процесуальній поведінці (зловживання процесом) і покарання за вказані дії.

Отже, розрізняють компенсаційну, превентивну та соціальну функції судових витрат.

Тобто інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду й отримання судового захисту й може розглядатися як встановлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Разом з тим, якщо розмір судових витрат розумний, то наведений інститут застерігає громадян від необґрунтованого звернення до суду.

Стаття 82 ЦПК України передбачає можливість відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати. Так, суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. З наведених вище підстав суд може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх оплати. Критерії, які суд повинен враховувати при вирішенні зазначених питань, у діючому законодавстві не встановлені. Це питання вирішується за внутрішнім переконанням суду [2, с.130].

Відстрочення сплати означає, що сплата переноситься на майбутнє. Розстрочення сплати передбачає поступову сплату частинами протягом певного строку. Якщо позов, за яким оплата судового збору була відстрочена до вирішення справи судом, або вимога позивача задоволена частково, грошова сума може бути стягнена у доход держави з відповідача, не звільненого від її сплати пропорційно до тієї частини позову, щодо якої рішення ухвалено не на його користь.

Розстрочення – це сплата судового збору та (або) витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи кількома частинами у строки, встановлені судом.

Варто звернути увагу, що предметом відстрочення і розстрочення може бути лише судовий збір і витрати на інформаційно-технічне забезпе-

чення розгляду справи. Відстрочення та розстрочення сплати судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи належить до компетенції суду першої інстанції.

Фактичною підставою для відстрочення або розстрочення є майновий стан сторони. У даній статті не йдеться про те, який саме майновий стан мається на увазі. Однак логічно, що питання про відстрочення або розстрочення витрат постає у разі, коли майновий стан особи такий, що утруднює виконання цього обов'язку у повному обсязі в установленій законом строк. Іншими словами, суд має право постановити ухвалу про відстрочення або розстрочення враховуючи незадовільний майновий (матеріальний) стан сторони. Дане положення не містить обмежень для застосування залежно від того, хто є стороною у справі – фізична чи юридична особа. Тому відстрочення або розстрочення може бути надано і юридичній особі.

На наш погляд, враховуючи дію принципу змагальності, суд не може вирішувати питання про відстрочення або розстрочення сплати судового збору або витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи з власної ініціативи. Це питання може порушити перед судом позивач або його представник шляхом подання відповідного клопотання. Питання про відстрочення чи розстрочення витрат може порушити і відповідач у разі подання ним зустрічного позову.

У клопотанні про відстрочення (розстрочення) сплати збору або витрат сторона повинна навести обставини, що свідчать про її скрутне матеріальне становище та подати суду відповідні докази. Такими доказами можуть бути документи про рівень доходу позивача; документи про заборгованість перед іншими особами; документи про стягнення заборгованості з позивача в межах виконавчого провадження; документи про наявність утриманців тощо.

Клопотання подається разом із позовною заявою або викладається в прохальній частині позовної заяви. В іншому випадку у суду не буде підстав для відстрочення або розстрочення і він зобов'язаний буде залишити позовну заяву без руху.

Дане положення передбачає можливість відстрочення (розстрочення) сплати судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення на певний строк, визначений календарною датою (наприклад, до 01 березня 2006 року) або до ухвалення судового рішення. Коли саме станеться ця подія, навіть суд точно не знає. Тому й наслідки неоднакові. Так, якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть оплачені, заява відповідно до п. 8 ч.1 ст. 207

ЦПК залишається без розгляду. Натомість, коли оплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення, витрати стягуються за судовим рішенням у справі.

Також унаслідок незадовільного майнового стану сторони суд може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх оплати. Ця норма стосується лише витрат, пов'язаних з розглядом справи, до яких відповідно до ч.3 ст.79 ЦПК належать: 1) витрати на інформаційно-технічне забезпечення; 2) витрати на правову допомогу; 3) витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду; 4) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз; 5) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи. До судового збору дана норма не застосовується, тому звільнити від сплати судового збору або зменшити його розмір суд не зобов'язаний.

Практичне застосування цієї норми породжує питання про джерела компенсації цих витрат. Адже зрозуміло, що ухвала суду про звільнення від витрат на правову допомогу або на проведення судових експертиз сама по собі не є достатньою для того, що б допомога надавалася, а експертиза провадилася безкоштовно.

Питання про надання відстрочки чи розстрочки у сплаті судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи можуть вирішуватися лише судом першої інстанції при відкритті провадження у справі, оскільки законодавець обмежує максимальну тривалість надання розстрочки чи відстрочки моментом ухвалення рішення у справі, тобто моментом закінчення розгляду справи у суді першої інстанції. Указані питання не можуть вирішуватися суддями доповідачами апеляційного суду та суду касаційної інстанції при вирішенні питань про прийняття апеляційної скарги до розгляду апеляційним судом та відкриття касаційного провадження, на відміну від вирішення питань щодо зменшення розміру та звільнення від сплати судових витрат.

У разі порушення встановленого судом строку сплати судових витрат заява, відповідно до п.8 ч.1 ст. 207 ЦПК, залишається без розгляду, якщо був визначений інший строк сплати судових витрат, ніж до ухвалення рішення у справі, або ці витрати стягуються за судовим рішенням у справі, якщо їх сплату було відстрочено або розстрочено до його ухвалення [2, с.130].

Відповідно до ч.4 ст. 82 ЦПК, у разі подання позовної заяви після подання заяви про за-

безпечення доказів або позову розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову. Однак ст.ст. 131, 134, 151, 153 ЦПК, що передбачають можливість подання заяв про забезпечення доказів та позову, форму та зміст таких заяв, не передбачають, що до вказаних заяв, то до них повинні додаватися документи, що підтверджують сплату судового збору. Крім того, відповідно до Примітки до п.22 Інструкції про порядок обчислення та сплати державного мита, затвердженої наказом Головної державної інспекції України від 22.03.1993 р. № 15, деякі заяви та скарги, що подаються до суду, не можуть бути віднесені до позовних заяв та апеляційних та касаційних скарг, у зв'язку з чим не підлягають оплаті державним митом. До них, зокрема, відносяться витрати на забезпечення позову чи про зміну одного виду забезпечення іншим та інші. Тому до прийняття спеціалізованого закону, що буде визначати розмір судового збору, порядок його сплати і звільнення від сплати (ч.2 ст. 79 ЦПК), положення ч.4 ст. 82 ЦПК, на думку В.В. Комарова, не можуть застосовуватися.

Витрати, понесені сторонами у справі, розподіляються між ними за правилами, встановленими статтями 88-89 ЦПК.

Стороні, на користь якої постановлено рішення, суд присуджує з другої сторони всі понесені витрати у справі незалежно від того, що ця сторона була звільнена від їх оплати на користь держави. Якщо позов задоволено частково, витрати присуджуються позивачеві пропорційно розміру задоволених судом позовних вимог, а відповідачеві — пропорційно до тієї частини позовних вимог, в якій позивачеві відмовлено. Суд касаційної інстанції при зміні рішення або ухваленні нового рішення відповідно змінює і розподіл витрат між сторонами.

Витрати, пов'язані з оплатою юридичної допомоги адвоката, який здійснював цивільне процесуальне представництво сторони, на користь якої постановлено рішення, суд присуджує з другої сторони в розмірі до п'яти відсотків від задоволеної частини позовних вимог. У справах немайнового і непозовного характеру витрати, пов'язані з оплатою юридичної допомоги адвоката, визначаються судом залежно від складності справи і затраченого часу на її провадження. В аналогічному порядку відшкодовуються стороні витрати, понесені на оплату юридичної допомоги, наданої особами, які мають право здійснювати в судочинстві у справі цивільне процесуальне представництво.

Витрати, понесені позивачем при відмові його від позову, відповідачем не відшкодовуються. Але якщо позивач не підтримує своїх вимог унаслідок добровільного їх задоволення відповідачем після пред'явлення позову, то суд за заявою позивача присуджує з відповідача всі понесені ним у справі витрати.

Порядок розподілу витрат у справі, в тому числі і на оплату адвоката, сторони можуть передбачити в укладеній між ними мировій угоді. Якщо цього не було зроблено, то стягнення витрат провадиться у порядку, передбаченому ст. 75 ЦПК.

Витрати у справі, понесені стороною, відшкодовуються не тільки другою стороною, а також у передбачених ст. 79 ЦПК випадках за рахунок держави. Так, при відмові повністю або частково в позові органам прокуратури, а також органам державного управління, іншим організаціям, установам, підприємствам і окремим громадянам, які звернулися з вимогою до суду на захист прав та охоронюваних інтересів інших осіб (статті 118, 121 ЦПК), відповідачеві відшкодовуються з коштів бюджету повністю або пропорційно тій частині позовних вимог, в якій позивачеві відмовлено.

У разі відмови в позові позивачеві, звільненому від сплати судових витрат, вони приймаються на рахунок держави. Якщо обидві сторони звільнені від сплати витрат, то понесені судом витрати у зв'язку з розглядом справи відшкодовуються у рахунок держави.

При відмові в позові до відповідача, який був притягнутий як другий відповідач у справі, понесені ним витрати позивачем не відшкодовуються, а відшкодовуються у рахунок держави з коштів бюджету (ч. 3 ст. 105 ЦПК).

Особі (позивачу), яка пред'явила позов до сторін у справі про визнання права на описане майно і про виключення цього майна з опису (ст. 385 ЦПК), в разі задоволення судом позову, понесені нею витрати у справі відшкодовуються з коштів бюджету.

Понесені судом витрати у випадках, передбачених статтями 75 і 80 ЦПК, відшкодовуються державі. Витрати, понесені судом, стягуються з кожної сторони пропорційно до тієї частини позову, щодо якої рішення постановлено проти неї, і зараховуються в доход держави. Коли сторона, на користь якої постановлено рішення, звільнена від сплати судових витрат, то останні стягуються з другої сторони у доход держави.

Так, витрати, понесені судом у зв'язку з розглядом справи, і державне мито, від сплати яких позивач був звільнений, стягуються з відповідача у доход держави пропорційно задоволеній час-

тині позовних вимог. Якщо відповідача звільнено від судових витрат, то при відмові в позові, витрати, понесені судом у зв'язку з розглядом справи, стягуються з позивача у дохід держави.

У випадках задоволення позову частково, коли відповідач звільнений від сплати витрат, понесені судом витрати у зв'язку з розглядом справи стягуються у дохід держави з позивача, не звільненого від сплати судових витрат, пропорційно тій частині позовних вимог, у задоволенні яких відмовлено.

Понесені судом витрати в разі відмови в позові позивачеві, звільненому від сплати витрат у справі, не відшкодовуються, а приймаються на рахунок держави. Якщо обидві сторони звільнені від сплати витрат, то понесені судом витрати у зв'язку з розглядом справи відносяться також за рахунок держави.

У дохід держави стягуються витрати з відповідача (боржника), понесені органами внутрішніх справ на його розшук, оголошений судом (ст. 97 ЦПК).

Суд або суддя на заяву громадянина (сторони, третьої особи з самостійними вимогами, заявника), який повинен відшкодувати державі витрати, пов'язані з розглядом справи і виконанням судового рішення, виходячи з майнового стану, може звільнити його від сплати витрат у дохід держави (ч. 4 ст. 63 ЦПК).

Висновок. Інститут судових витрат безпосередньо впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду й отримання судового захисту й може розглядатися як встановлене законодавством обмеження доступності правосуддя. Разом з тим, якщо розмір судових витрат є розумним, то наведений інститут виступає своєрідним бар'єром, що утримує особу від необгрунтованого звернення до суду.

Стаття надійшла до редколегії 2 вересня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії О.В. Гетманцев.

Список літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. ; із змінами внесеними Законом від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 124.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : із змінами і допов. станом на 25 серп. 2010 р.: (відповідає офіц. текстові) — К.: Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2010. — 130 с.
3. Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито»// Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 113, з подальшими змінами та доповненнями.
4. Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.
5. Богля С.С. Судові витрати у цивільному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Національний університет внутрішніх справ МВС /України. – Харків., 2005. – 235 с.
6. Гражданский процесс: Учебник/ Отв. ред. проф. В.В. Ярков. – 5-е изд., перераб. и доп. М.: ВолтерсКлувер, 2004. – 293 с.
7. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права.- М.,1965.
8. Российская юстиция. – 1997. – № 6. – 75 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В.В. Комаров. – Харків: Одісеї, 2009. – 341 с.
10. Шокуева Е.М. Институт судебных расходов в российском гражданском судопроизводстве: автореф. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.15/ Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2005. – 264 с.

Kondrat'eva L.A, Prokopyuk A.L.

Judicial charges in civil procedure

Summary

The institute of judicial charges directly influences on the possibility to realize person's right to apply to the court and to receive judicial defense that can be considered as legally prescribed restriction access of justice. However, if the size of judicial charges is reasonable, presented institute acts as a barrier that restrains the person from unreasonable appeal to the court.

Кондратьева Л.А, Прокопюк А.Л.

Судебные расходы в гражданском процессе

Аннотация

Институт судебных расходов непосредственно влияет на возможность реализации лицом права на обращение к суду и получению судебной защиты и может рассматриваться как установлено законодательством ограничения доступности правосудия. Вместе с тем, если размер судебных расходов является умным, то приведенный институт выступает своеобразным барьером, который удерживает лицо от необоснованного обращения к суду.